

DESCARTES FELSEFESİ'NDE YÖNTEM VE MANTIK

Dr. Öğr. Üyesi Naciye ATIŞ¹
Muhammet Can KİBRİTOĞLU²

ÖZET

Descartes felsefesinin en temel sorunu yöntemdir. Descartes bu sorun temelinde kendinden önceki felsefeye şüpheyle yaklaşır. Felsefe tarihinde filozofların herhangi bir konuda uzlaşamama nedenlerinin yöntem olduğunu söyler. Dolayısıyla doğru yöntem bir konuda düşünen her insan için ortak olmalıdır. Descartes bu nedenle yöntemin şüpheyle başlaması gerektiğini düşünür. Her insan felsefe yapmaya başlamadan önce bir kez kendindeki bilgi ve kaynaklarından şüphe etmelidir. İnsan zihni şüpheyle bunların hepsini sorgulayarak yıkmalıdır. Zihin ancak böyle bir süreç sonucunda doğru yöntem ve bilginin hareket noktasına ulaşır. Bu nedenle düşünme yöntemi bilmenin yöntemidir. Bilginin yeni yöntemi aynı zamanda mantığın yeni yöntemidir. Descartes bu noktada yöntem üzerinden kendinden öncekilerin mantığını eleştirir. Ona göre yöntem şüpheyle başlayıp tümdengelimle devam etmelidir. Ancak şüphe yöntemini içeren mantık insanın sağlam bir noktadan akıl yürütmeye başlamasını sağlar Descartes için yöntem sorunu aynı zamanda mantık sorunudur. Bu çalışmanın amacı Descartes'ın yöntem ve mantık arasında kurduğu ilişkiyi yöntem sorunu temelinde ele almaktır.

Anahtar Sözcükler: Descartes, Yöntem, Mantık, Şüphecilik.

METHOD AND LOGIC IN DESCARTES PHILOSOPHY

Assist. Prof. Naciye ATIS
Muhammet Can KIBRITOGLU

ABSTRACT

The most fundamental problem of Descartes philosophy is method. A solid starting point is the right method of philosophizing. On the basis of this problem, Descartes approaches the previous philosophy with suspicion. He says that in the history of philosophy, the reason why philosophers could not agree on any subject is method. Therefore, the right method should be common to every person who thinks about something. Descartes therefore thinks that the method should begin with suspicion. Before starting to philosophize, every person should once doubt his own knowledge and resources. (The human mind should doubtfully destroy all of these by questioning.) Only as a result of such a process does the mind reach the right method and the starting point of knowledge. Therefore, the method of thinking is the method of knowing. The new method of knowledge is also the new method of logic. At this point, Descartes criticizes the logic of his predecessors through method. According to him, the method should start with doubt and continue with deduction. Only logic involving the method of doubt can enable one to start reasoning from a solid point. For Descartes, the problem of method is also a problem of logic. The aim of this study is to discuss the relationship between Descartes' method and logic on the basis of the method problem.

Keywords: Descartes, Method, Logic, Skepticism.

¹ Mersin Ün., İnsan ve Toplum Bilimleri Fak., ORCID ID: 0000-0002-6832-3231, nacatis@mersin.edu.tr

² İstanbul Ün., Sosyal Bilimler Enst., ORCID ID: 0000-0002-2823-1551, m.can.kibritoglu@gmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article, Geliş Tarihi/Received: 10/07/2023–Kabul Tarihi/Accepted: 30/07/2023

GİRİŞ

Descartes'a göre felsefenin en önemli sorunu yöntemdir. Felsefe yapmak isteyen insanın düşünmeye başlamadan önce yöntem sorununu çözmesi gerekir. Ona göre yöntem, doğru düşünme ve bilmenin aracıdır. İnsanı doğru yönetime ulaştıracak tek yol ise şüphe etmesidir. Şüphe sayesinde insan doğru düşünme ve bilmeyi öğrenir. Descartes için şüphe insan zihninin bir düşünme durumudur. Zihin şüpheyile sahip olduğu bilgiler üzerine yeniden düşünür. Fiozofun yeniden düşünme durumunu şüphe olarak kabul etme nedeni insanın sahip olduğu bilgilerin sağlam ve güvenilirliğini sadece şüpheyile soruşturacağını düşünmesindedir. İnsan sahip olduğu bilgilerin yanlışlığını sadece şüphe yöntemiyle ayıklayabilir. Zihin böyle bir ayıklama sonucunda doğru düşünmenin başlayacağı bir zemine ulaşır. Ulaşılan insan zihninin güvenilirliğinden şüphe duymadan düşünmeye başlayacağı sağlam hareket noktasıdır (Descartes, 2006: 17). Descartes felsefesinde bu nokta tek bir kavram ve bilgisini gösterir. Zihin buraya ulaşana kadar sahip olduğu bütün kavram ve bilgileri eler. Söz konusu kavram bu nedenle şüphenin sonlandığı ve amacına ulaştığı yerdir. İlaveten insan zihninin şüphe yöntemiyle ulaştığı başlangıç noktası bilgiyi yeniden kurmaya başlayacağı zemindir. Başlangıç noktası zihnin şüphe ettiği dolayısıyla düşündüğünün farkına vardığı düşünme durumudur. Descartes bu duruma dayanarak başlangıç noktasının düşünen varlık (cogito) olduğunu söyler (Descartes, 2008: 187). Düşünen varlığın başlangıç noktası olarak kabul edilmesi insan zihninin düşünmeye kendinden başladığını ifade eder. Zihin kendi düşünmesinden Sonsuz düşünen Varlık olan Tanrı'nın oradan da yer kaplayanın kavram ve bilgisine ilerler. Zihnin düşünmesi kavramdan kavrama geçmesidir. Bu geçiş akıl yürütmedir. Akıl yürütme tümdengelimdir. Tümdengelim akıl yürütmenin çıkarım olduğunu gösterir (Joachim, 1959: 41). Çıkarımın doğru, sarsılmaz ve güvenilir bilgiyi vermesi çıkarımın yapıldığı başlangıç noktasının sağlamlığıyla olanaklıdır. Çıkarımın sağlam olmasının koşulu da şüphe yöntemidir.

Bu nedenle Descartes'a göre yöntem; şüphe ve tümdengelim içermelidir. Çıkarımın yapılacağı başlangıç noktası şüphe yönteminden dolayı aynı zamanda sezginin alanıdır. Şüphe yöntemiyle elde edilen düşünme ve bilgisi sezgiseldir. Sezgi aracısız ve doğrudan düşünme olduğu için Descartes'a göre en güvenilir olandır. Ancak böyle sağlam bir hareket noktasının yaptığı çıkarım ve bilgisi güvenilirdir (Joachim, 1959: 54). Sonuç olarak düşünme şüphe yöntemi aracılığıyla sezgiye ulaşır tümdengelimle devam etmelidir. Descartes kendinden önceki mantığın da tümdengelim yöntemini kullandığını söyler. Ancak Descartes mantığın eski yöntemini yeni bir biçimde kullanma amacındadır. Düşünme doğrudan tümdengelimle başladığında akıl yürütme aşamalarının sağlam olmayacağını düşünür. Descartes buna dayanarak eski olarak adlandırdığı mantığın şüpheyile doğrulanmış yöntem olmadığını söyler. Düşünme sağlam ve güvenilir bir hareket noktasından başladığı zaman üzerine kurulan mantık da sağlam ve güvenilir olur (Descartes, 2006: 16). Bunun yolu da aklın yönetimi olan mantığın yeni yöntemle belirlenmesidir. Yöntem sorunu bu nedenle aklın yönetimi sorunudur. Descartes bu nedenle mantığın yöntem araştırmasıyla birlikte gitmesi gerektiğini düşünür. Bu tarzın dışındaki mantık ona göre insanı kesin ve genel-geçer olan açık-seçik bilgiye ulaştırmaz. İnsan böyle bir mantıkla kısır düşünmenin dışına çıkarak yeni bilgiler elde edemez. Descartes'ın yöntem eleştirisi karşımıza aynı zamanda mantık eleştirisi olarak çıkar.

Zaten mantık eleştirisi yöntem eleştirisi olduğu zaman insan kesin bilgiye ulaşır. Mantığın yeni yöntemle belirlenme ihtiyacının önemi Descartes felsefesinde bu noktadır. Bir sonraki bölümde Kartezyen yöntem sorununun mantık eleştirisiyle nasıl bir ilişki içinde geliştiği gösterilecektir. Böylece Descartes'ın yöntem anlayışının mantıksallığı için bir sorgulama zemini sağlanacaktır.

1. YÖNTEM SORUNU VE MANTIK ELEŞTİRİSİ

Descartes felsefesinde insanın kesin ve genel geçer bilgiyi elde etmesinin yolu doğru yöntemle düşünmesidir. Doğru yöntem arayışı onun felsefesinin yöntem sorunudur. Yöntem sorunu bilgiye giden yolda insan zihnin nasıl düşünmesi gerektiğinin araştırılmasıdır. Descartes'ın böyle bir araştırmaya yönelme gerekçelerinden biri de felsefe tarihi boyunca geliştirilen gerçeklik tasarılarının gösterdiği çeşitliliktir. Aynı konu ya da problem üzerinde felsefe yaparken filozoflar farklı hatta birbirine karşıt düşünceler geliştirirler. Descartes felsefe tarihini en eşsiz kafalardan çıkmış ve yıllar boyunca işlenmiş bir bütün olarak ele almakla beraber onda kuşkulu olmayan hiçbir şeyin kapsamadığını savunur (Descartes, 2006: 10). Felsefe tarihindeki tüm içeriğin kuşkulu olduğu iddiası Descartes tarafından kuşkuçuluk literatüründe yer alan “görüşlerin çelişmesi ile ilgili argüman” kullanılarak savunulur. Buna göre felsefe tarihinde aynı konu üzerinde çok sayıda ve farklı düşünceler geliştirilmiş hatta bazen bunlar birbirinin zıttı olmuştur. Bu görüşlerin her biri çok bilge insanlar tarafından geliştirildiğine ve elimizde bu bilge insanları değerlendirecek bir ölçek bulunmadığına göre tüm felsefe tarihi olası görüşler tarihine dönüşür (Cevizci, 2010). Olası olan Descartes felsefesinin yöntemin amacı gereği sağlam ve güvenilir başlangıç uğruna başlangıçta elenir. Yöntem ancak böyle başlayabilir.

Descartes karşılaştığı bu durumun sonucu olarak bütün görüş farklılıklarını ortadan kaldıran ve düşüncede kesinliği verecek olan yöntemi başlatır. Zihin düşünmeye şüpheyile başlamalıdır. Şüphe yöntemin aracı ve aşamasıdır. Amaç salt şüphe ve bilgiyi olanaksızlaştırmak değildir. Şüphe zihni doğru kullanmak ve doğru bilmek için gerekli olan aşamadır. İnsan şüpheyile sahip olduğu bütün bilgileri ve kaynaklarını sorgular. Bu nedenle şüphe insan zihnini sahip olduğu bilgiyi kaynaklarıyla yıkmaya götürür. Descartes bütün bina yıkılmadığı zaman yeniden sağlam bir temel atılmasının olanaklı olmadığını söyler. İnsan şüpheyile her şeyi yıkarak en sağlam yapıyı kurmayı amaçlar (Newman, 2006: 197). Zihin, şüphe edemeyeceği noktayı buluncaya kadar düşünmeye devam eder. Böyle bir nokta bulmak Descartes için bilmeye başlamanın tek yoludur. Aynı zamanda insan bu noktaya ulaştığında şüphe ettiği ve yıktığının farkına varır. Şüphe bir düşünme durumu olduğu için farkında olan, düşünen varlıktır. Düşünen varlık Descartes felsefesinde yöntemin şüpheyile ulaştığı sağlam ve güvenilir hareket noktasıdır (Cottingham, 1978: 208). Descartes yöntemin ilk aşama ve aracı olan şüpheyile insanı bilgiye götüren yolu temizleyerek başlangıç noktası ve sağlam bilgiye ulaşmanın ilk adımını düşünen varlık kavramıyla atar. (Descartes'ın düşünme ve bilgi için belirlediği başlangıç noktası onu modern felsefenin kurucusu yapan şeylerden birisinin de yönteminde kapsanan şüpheci ve sorgulayıcı tutum olduğunu gösterir.)

Descartes yöntem sorunuyla istenilen başlangıç noktasına ulaşacak insanın zihnini tam ve yetkin kullanma konusundaki eksikliğe dikkat çeker. Yöntem sorunu bu eksikliğin sağlam olmayan başlangıç noktasından devam eden düşünmenin diğer aşamalarını da kapsadığının tespitidir. İnsan zihni sağlam ve güvenilir hareket noktasından başlasaydı doğru düşünmenin ilke ve kurallarına da sahip olurdu. Düşünmesini tam ve eksiksiz kullanacağı için kendisini bilgiye götüren yargıları da duru ve sağlam olurdu. Ancak insan düşünmesi uzun süre “itkileri ve öğretmenleri” tarafından yönetildiği için böyle yargılar olanaksızdır. Sonuç olarak ortaya “akıl sahibi insanların istençlerinden çok şans” kabilinden yargılar çıkar (Descartes, 2006: 13). Uzun süren çocukluk dönemi eğitimimizin arı ve sağlam yargılara eklediği şeyler Descartes’ı hemen her şeyden şüphelenmeye götüren itkinin öğelerini oluşturur. Descartes bu yargıların insanın doğru yöntemle düşünmediği için aklını doğru kullanamamasının sonuçları olduğunu düşünür. Bu nedenle insanın aklını doğru kullanamadığı durumların başında öğretmenleri tarafından edindiği mantık gelir. Descartes’ın bu görüşleri yöntem sorununun gerekçesini oluşturur. Aynı zamanda da mantığı yöntem sorununun bileşeni yapar. Descartes’e göre yöntem sorunuyla birlikte ele alınmayan mantık ve çıkarımları yeni olanı ortaya koymaya yetenekli bir sistem oluşturmaz. Bu tarz mantık belki yalnızca bilinen şeyleri başkalarına aktarmaya yarar (Ariew, 2020: 39). Mantık aracılığıyla insan bilmediği şey hakkında biliyor gibi konuşabilir.

Descartes bu mantığın kısır ve kapalı bir sistem oluşturduğu kanaatindedir. Hatta mantığın çıkarımlarının polemikler için uygun bir skolâstik silah olarak adlandırır. Mantık ortaya yeni bir içerik koyamayan ve dikte edici nitelikte bir yapıdır. Bu yönüyle onun içinde gereksiz hatta zararlı kimi ilkeler bile kapsar. Zararlı ilkeleri ayırt etmek oldukça güçtür. Ancak aklın duru ve sağlam kullanımı zorunlu bir amaç olarak önümüzde durduğuna göre yönteme giden yolda mantığın en azından geçici olarak durulaştırılması gerekir. Mantık sağlam “çerçeve” maddelerle sınırlanır ne sözcüğün kaba anlamıyla mantıksız yargılara varılır ne de düşüncenin kendine has özgürlüğü çok sayıda tasım, kategori veya safsata ile kısıtlanır. Bu amaç için Descartes sıkı sıkıya bağlı olunacak dört mantıksal ilkeyi belirler (Descartes, 2006: 17). Kimi çalışmalar bu dört mantıksal ilkeyi Descartes yönteminin kendisi gibi görüp yansıtmaya eğilim gösterebilir de özünde bunlar ya yönteme giden yolda sarıldığımız geçici ilkeler ya da aklın doğru yönetimi için belirlenen mantıksal tercihlerden başkası değildir. Söz konusu dört ilkeyle ortaya saf ve çerçeve halinde bir mantık anlayışı çıkar. Mantık anlayışında ilkeler sıralı bir şekilde ilişkilendirilir. Mantığın ilk ilkesi bir şeyin doğru olduğunu açıkça bilmeden onu asla doğru olarak kabul etmemeye dayanır. Bu mantık bir yargıyla, inançla veya önermeyle ilk karşılaşma anında onu ne aklamak için aceleci ne de reddetmek için önyargılı davranır. Mantığın bu tavrının sonucu olarak karşımıza çıkan şey ‘zihne kuşku duyma fırsatı vermeyecek’ şekilde açık ve seçik sunulmamişsa onun hakkında bir yargıda bulunmamak gerektiğidir. Yargıda bulunmama mutlak kuşkuculukta olduğu gibi kalıcı bir nitelik taşımaz. Aksine yargıda bulunmamak daha sonra sağlam bir yargıda bulunmaya giden yolu açar.

O zaman mantığın ilk ilkesi yöntemin ilk ilkesi ile yan yana getirilince aralarındaki koşutluk bu yolun nasıl açıldığını ortaya serer. Mantığın ikinci ilkesi çözmek (resoudre – solve) için parçalara (parcelles – parts) ayırmaktır.

Araştırılan güçlük her neyse mümkün olan en iyi yolla ve en çok parçaya ayırmak onu çözenin tek olanaklı yoludur. Descartes burada çözümlenme (analyse) sözcüğü yerine bir problemi veya güçlüğü çözmeye anlamına gelen sözcüğü (solve) kullanır (Descartes, 2006: 17). Bu durum onun için mantıksal problem çözenin matematiksel doğasını gösterir. Karşılaşılan güçlükler matematiksel bir çözümde olduğu gibi en küçük parçalarına ayrılır. Üçüncü adım bu işlemin devamı niteliğindedir. Üçüncü adımda düşünceler bir düzene göre yönetilir. Basit parçalardan karmaşık olanların bilgisine bir düzen olmaksızın başka bir deyişle aralarındaki ilişki ve bağıntı sağlam bir yolla anlaşılmasızın geçiş yapılmaz. O halde duru ve sağlam düşünce ya da akıl kullanımı yöntemin mantığının üzerine yayılmasıyla olanaklı olabilir. Yöntem mantıkla iç içe geçer. Descartes eleştirdiği eski mantıktan kendi çerçeve mantığına geçerken yöntemin uygulanabileceği ilkeleri belirler. Dördüncü ve son ilke ise matematiksel problem çözenin sağlama adımına benzer bir şekilde dönüş yapmaktan oluşur. Bu aşamada tüm mantıksal ilkelerin ve genel olarak yöntemin uygulanışında “hiçbir şeyin atlanmamış olduğu” konusunda şüphe bırakmamak esastır. Bu aşamada sıralama yapma ve gözden geçirme ile Descartes mantığı tamamlanır (Descartes, 2006: 18). Onun mantık eleştirileri eleştiride kalmaz. Ortaya çerçeve niteliğinde de olsa bir mantık kavrayışı koyulduğu görülür.

Descartes’ın çerçeve mantığında gerekçeleriyle eski olarak adlandırdığı skolastik mantığı yadsıdığı görülür. Eski mantıkta biçimsel bir sistem yöntemin ve dolayısıyla aklın yerini alır. Mantık adeta skolastik yetkenin korunup sürdürülmesine yarayan kapalı sistem olarak işlev görür. Skolastik yetke altında akıl ve istenç özgürce hareket edemez. Bunun karşısında Descartes, mantığı çerçeve haline getirip sisteminde eritir. Eski felsefe ve eski mantık çok ince tahminler ve çok olası akıl yürütmeler geliştirmiş olabilir. Ancak bu incelik ve olasılık Descartes için yeterli değildir. O sağlam ve duru yargılara dolayısıyla açık ve seçik bilgilere ihtiyaç duymaktadır. Bu ince tahminler ve çok olası uslamamalar son tahlilde görülmektedir ki hiçbir bilgi kazandıramamıştır. Hatta bunlar aracılığıyla şüphelerin sayısı artmıştır. Descartes bilgi arayışında kuşkuya düşülmesine izin verebilecek bir filozof değildir. Sonuç olarak şüphe üretir hale gelen skolastik mantığının artık zihinsel eğitimin basit aracı haline gelmesi bile şüpheli olarak görünür. Şüpheli olduğunu düşündüğü mantık zemini Descartes’ı yöntem sorununa götüren zeminin aynısıdır. Mantığının insanı şüpheye düşürmemesinin tek yolu sağlam bir başlangıçtan hareket eden çıkarımlardan oluşmasıdır. Yöntemin başlangıcı şüpheyi devamı da tümdengeliği gerektirir.

2. MANTIKSAL YÖNTEM

Aristoteles’in Metafizik’ini merak duygusu ile başlatmasına benzer biçimde Descartes da yöntem sorunu için dördüncü kuralı merak ile açar. Aristoteles’in merakı olumlu bir tutumu veya duyguyu ifade eder. Bilindiği gibi meraktan duyuma geçiş bilmeyi başlatır. Merak insanın kaçınılmaz duygusudur, bir iştaktır (Aristoteles, 2022: 1). Ancak Descartes için merak bazı koşullarda ölümlülerin tutulduğu bir körlük haline dönüşür. Bazen gerçekliği arayan kişi kör merakın esiri olup zihnini yanlış yönlendirir. Onun durumu hazine bulmak için yollarda dolaşan bir insana benzer.

Bu kişinin yolda bir hazine bulması ne denli şans eseriye zihnini doğru kullanamayan kişinin sırf merak uğruna girdiği gerçeklik arayışının başarıya ulaşması da o denli şans eserdir. Merakı ölümlülerin tutulduğu bir körlük haline getiren koşul yöntemden yoksunluktur. Descartes bu nedenle dördüncü kuralda “gerçeği aramak için yöntemin zorunlu olduğu” önermesini açıklarak ilerler (Smith, 2010: 177). Ona göre gerçekliği yöntem olmadan aramak hiç aramamaktan daha kötüdür. Gerçeğin gelişigüzel, yöntemsiz veya keyfi aranışı aklın doğal ışığını bulanıklaştırıp düşünmenin yetilerini zayıflatır. Skolastik gerçeklik arayışının zayıflattığı bu yetiler karşısında yöntemi ilk defa öğrenen kişi daha sağlam ve daha duru yargılarda bulunur. Gerçeklik arayışı akılsal bir yargıda bulunmayı gerektirir. Yöntemin gerekliliği ilkin bu noktada açığa çıkar.

Descartes’e göre yöntem kesin ve kolaydır. Yöntemi öğrenmek için uzun ve yararsız skolastik çıkarımları bilmeye gerek yoktur. Belirlenmiş basit ilkeleri bilen her insan uygulayabilir. Ayrıca yöntem sayesinde her insan yeni bilgiler öğrenerek bilgisini artırabilir. Hem zihinsel koşullar hem içeriğin doğası merakın yöntem ile ehlileştirilip yönlendirilmesini bekler (Joachim, 1959: 64). Yöntem olmadan insanın gerçeğin bilgisini araması beklediği yönde sonuçlanması ancak yanılmasıyla mümkün olabilir. Gerçekliğin yöntemine sahip insan için sonuç zorunludur. Gerçeklik rastlantıyı kabul edemeyecek bir yapıdadır. Merakın yöneldiği ve zorunlu olarak yöntemle yönelmesi gereken içerik bilimsel gerçekliktir. Eğer insan zihni önüne gelecek tüm sorunlar üzerine yöntemli bir araştırmaya girişecekse nesnesini belirlemelidir. Descartes’a göre insanlar nesnelerin türünlüğünden dolayı bilimin de türünlük gösterdiğini düşünür. Bu yanılı insanları bilimler arasında çok sayıda ve keyfi ayrımlar yapmaya yönlendirir. Oysa bilim insanın bilgeliğidir (felsefe). Hangi nesneye uygulanırsa uygulansın aynı evrensel bilgeliği gerektirir. Bilgeliği elde etmek için bütün bilimler birbirleriyle bağıntılılık gösterirler. Onları birbirinden ayırıp incelemek gereksiz hatta giderek zararlı görünür. Bilimin bütünlüğü temel bir ilke olarak koyulunca onun sağlamlığı ve duruluğu da zorunlu olarak ortaya çıkar (Joachim, 1959: 19). Yöntemi sağlam yargılar aramaya iten ve akli her türlü bulanıklıktan kurtulmaya götüren nesnel koşul bilimin kendisinin kesin ve duru olmasıdır. Bilimin bütün, pekin ve duru doğası bilmenin eski yolu üzerinde yapılacak önemli bir değişikliği zorunlu hale getirir. Bu eski yolda bilme deneyim ve tümdengelim ikilisinin birlikte veya sıralı çalışmasıyla oluşur. Tümdengelim bir şeyin diğerinden duru çıkarsanma yolu olarak ve en sınırlı akıl yürütmeye bile yanlış sonuçlara varmayan niteliğiyle değişimden bölümsel olarak bağışık tutulur. Oysa deneyim Descartes felsefesi içinde pek çok yerde ve çeşitli argümanlarla yanıltıcı olarak kabul edildiğinden aklın yöntemli yolundan uzaklaştırılır. Anlak bilimin kesin ve duru içeriğine deneyimin yanıltıcılığı altında durdukça tümdengelimle tamamlansa dahi ulaşamaz. Öte yandan eski düşünme yolu akli, doğal ışığını bulandıran pek çok zihinsel işlemle doldurduğundan geriye tümdengelim tamamlayacak tek işlem olarak sezgi kalır.

Descartes’a göre şüphe yöntemiyle ulaşılan başlangıç noktası sezginin alanını oluşturur. Başlangıç noktası düşünen varlıktır. Düşünen varlık bütün belirlenimlerinden sıyrılmış salt düşünmedir. Salt düşünme aracısız ve doğrudan düşünme olduğu için sezginin alanını oluşturur (Cottingham, 1978: 210). Descartes felsefesinde bunun anlamı söz konusu varlığın düşünmesini kendinde ve kendisinden başka bir araç olmadan doğrudan gerçekleştirmesidir.

Görüldüğü üzere sezgi kavramının sınırları Descartes tarafından oldukça net bir biçimde çizilir. Sezgi duyuların bizi gerçek olduğuna inandırdığı şey değildir. Henüz deneyimin izini taşıyan böyle bir sezgi anlayışı doğallıkla aranan zihinsel işlemin bir özelliği olamaz. Sezgi, imgelemde birleştirme yoluyla kurulmuş bir yargı da değildir. Sezgi bizi yanıltan değil ama kolayca ulaşılabilen, açık ve seçik olarak doğruluğundan emin olduğumuz şüphe edilemez bir öge olmalıdır. Eğer böyle bir sezgi kavramı geliştirilirse hiçbir zaman yanlış olamayacağını düşündüğümüz tümdengelimden bile daha sağlam bir sonuca ulaşmış oluruz. Yöntemin biçimsel belirlenimi zihinsel sezgi ve tümdengelim olarak ortaya koyulduktan sonra başka yollara ve araçlara ihtiyaç duymaz hale geliriz. Yöntem sayesinde artık ilk ilkelere ulaşmak için sezgiye ve bu ilkelerden başkalarına geçmek için tümdengelimle sahibizdir (Clarke, 2013: 333). Descartes için yöntem aynı zamanda bir kavramdan diğerine geçmektir. Kavramdan kavrama geçme düşünmenin ilerlemesidir. Bu geçiş aslında zihnin tümdengelimsel ilerleyişidir. Zihin sezgiden sonra tümdengelimle çıkarım yaparak ilerler. Descartes yönteminde bu nedenle akıl yürütmeler ilerlemeci niteliktedir.

İlerlemeci niteliğin sonucu olarak düşünülen varlık akıl yürütme yaptıkça bilgisi ilerler. İnsanın yöntem ve akıl yürütmeler sayesinde artan bilgisi varsa mantıksal bir aşamada artık bilgeliği elde eder (Peperzak, 1995: 164). İnsan bilgeliğin bilgisine ulaşmak için ilk kavram olan Düşünen varlıktan çıkarımla ikinci kavram olan Tanrı'nın varlığının bilgisine geçmelidir. İkinci kavramdan da üçüncü kavram olan yer kaplayan varlığın bilgisine. Descartes felsefesinde sezgi ve tümdengelimden oluşan mantığın yöntemi yukarıda söylediğimiz üç kavramın ilişkisiyle kurulur. İlk kavram kendisiyle kavrandığı için doğrudan aracısız düşünme olan sezginin sonucunda bilinir. İkinci kavramın bilgisi birinciden çıkarılır. Bu nedenle sezgisel olarak düşünülen insan zihni ikinci aşama olan tümdengelimsel düşünmeye geçer. Aynı şekilde insan zihni üçüncü kavramın bilgisini ikinci kavram olan Tanrı'nın varlığının bilgisinden çıkarır. Görüldüğü üzere insanın gerçekliğin bilgisi olan bilgeliğin bilgisine ulaşmak için yaptığı çıkarımın ikinci kavramı Tanrı ideası olmalıdır (Descartes, 2008: 166). Evren ve evrendeki bütün varlıkların var olmak ve bilinmek yönünden açıklanmasına Tanrı kaynaklık etmek zorundadır. Aynı nedenle sonlu düşünen ve yer kaplayan varlık kavramının nesnelliği (gerçekliği) Tanrı kavramından çıkmaya bağlıdır. Descartes felsefesinde kavram ve bilginin gerçekliği eksiksiz, mükemmel, sonsuz Varlık olan Tanrı'ya bağlıdır. Sonlu düşünen varlık kavramların nedeni değildir. Sadece kavramı sezgi ve çıkarım yöntemiyle bilen varlıktır. Bu varlığın gerçekten bildiği şey düşünmesinin kesinliği ise kaynağını da kesin olarak bilir.

Descartes mantığının yöntemin aşamalarında geri dönüp matematiksel sağlamalar yapar gibi bir kontrol düzeneğine sahip olduğunu belirtmiştik. Söz konusu kontrol Descartes sistemini kuran (ilkelerin) kavramlar ve ilişkilerinin bilinmesinin koşulu olan yöntem ve mantığının öznel olma ihtimalini ortadan kaldırır. Öznellik doğru yöntem ve genel geçer bilgiye ulaşmanın olanağını ortadan kaldırdığı gibi mantığın da sağlam ve güvenilir olmasını engeller. Descartes yöntemine getirilebilecek öznellik eleştirilerini yöntemin tümdengelim bölümüyle ortadan kaldırır.

İlk kavramın bilinmesi tamamen bireysel şüphe eylemiyle olduğu için öznellik tehlikesini ortaya çıkarırken; ilk ve üçüncü kavramın varlığı ve bilgisinin ikinci kavramdan çıkarılmaya bağlı olması bu tehlikeyi tamamen ortadan kaldırır. Tanrı'nın varlığının kavramı bu nedenle zorunlu olarak ikinci kavramdır. Aynı şekilde sistemin nesnelliğinin güvencesi olmak için de zorunlu olarak ikinci kavramdır. Descartes felsefesinde öznellik tehlikesinin yöntemin ilk adımından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Yöntem sorunu bir taraftan felsefe yapmaya başlamanın sağlam ve güvenilir hareket noktasını sağlarken diğer taraftan da Descartes'ın öznel ve şüpheci filozof olarak adlandırılma tehlikesiyle karşı karşıya getirir (Loewer, 1981). Bu nedenle Descartes yöntem sorununda başlangıç konusu dikkatle ele alır. Yöntem ne kadar öznel deneyim olarak kabul edilse de hatta Descartes'ın öznel deneyimi olarak koyulur görünse de ulaşmaya çalıştığı kavramlar bütününde nesnedir. Onun felsefesinde gerçeklik nesnel belirlenimlerle insan zihninin ona ulaşmasını bekler. Descartes gerçekliği bilmenin kişisel olamayacağını düşünür. Söylediklerimize ilaveten şüpheyi araç olarak kullanması da şüphecilik üzerinden gelecek olan eleştirileri de engeller. Yöntem bireysel şüphe eylemini kullanır ama ikinci ilkenin tündengelimle çıkarılmasıyla bu noktadan hızla uzaklaşır.

Descartes'ın burada yaptığı yöntemini savunmaktır. Yöntem amaçlanan felsefenin yapılmasını sağlayacaksa şüpheyle başlayıp tündengelimle devam etmelidir. Descartes bu nedenle tüm şeylerin belirli dizilerde düzenlenebileceğini öne sürer. Zihin için kurallar koyarken düşünce dizileri oluşturmayı zorunlu görür. Daha önce söylediğimiz gibi kavramlar birbirlerinden çıkarsanır. Ona göre kavramların yerleştirileceği uzun çıkarsama zincirleri gerekir. Descartes için gerçeklik doğası gereği başka gerçekliklerden çıkarılmaya uygundur. Bu söylediği Descartes'in gerçeklik için şart koştuğu türden bir zincir veya dizinin gelişmiş biçimi gibi görünür. Kurulan dizide içerilen ya da dizi içinde bir-arada bulunan şeyler de bu bağlamda dikkat çekicidir. Descartes dizide hem mutlağın hem görelinin hem de şeylerin duru doğasının bulunacağını belirtir. Görüldüğü üzere çıkarımın ögeleri belirlenince sıra onların niteliklerine gelir (Joachim, 1959). Descartes mantıksal düşünmeden gelen alışkanlıkları dışarıda bırakarak sağlamlık ve güvenilirlik uğruna yöntemi kurar. Bu, yöntemin ussallık uğruna kurulmasıdır. Bu kuruluşun sonucunda geliştirilen çıkarım dizisi o kadar güvenilir bir görünümde ki Descartes tüm sakıncalarını dile getirdiği retoriğe karşı bile bir çözüm olarak çıkarımı gösterir. Eğer kişi güçlü bir akıl yürütmeye inandırıcılık amacına ulaşmak isterse o bir retorikçiden bile daha şanslı olur. Descartes için yöntemin kesin ve kolay olduğunun diğer bir göstergesi de budur.

Descartes felsefesinde çıkarımın tamamına yayılan en önemli belirlenim kuşkusuz onun matematikle ilişkisi ya da daha açık biçimde matematiksel yönüme öykünmesidir. Descartes bilimleri incelediğinde yöntemi için aradığı koşulların matematikte kapsandığını görür. Matematiğin kendi akıl yürütmeleri açıklık ve güvenilirlik yönünden eşsiz görünür. Klasik matematikte hem çıkarsama adımları evrensel olarak takip edilmeye uygundur hem de sonuç sağlamalar yapılabilecek şekilde açıkça ifade edilir. Onda herhangi bir bulanıklık kapsamaz. Üstelik ne bir çıkarsama ne de bir yargı üzerinde karşıt fikirlerin öne sürülebileceği bir yapıda koyulur. Descartes böyle sağlam bir temel varken neden üstüne daha sağlam bir yapının o güne dek kurulmadığını hayretle karşılar.

Onun bilimden beklediği nitelikler matematikte, yöntemden beklediği nitelikler ise matematiksel akıl yürütmelerde bulunur. Matematik başlangıç noktasının belirlenmesi sırasında da yöntemi uygulayan akla en iyi yolda yardım eder. Eğer amaç en yalın ve ayırmsanması en kolay şeye ulaşmak yani bu şekilde başlangıç yapmaksa bunu matematikten başkası sağlayamaz (Mancosu, 2007). Matematik akıl yürütme en yalına dönerek başlar. Descartes’a göre felsefenin başlangıcı da bu türden bir yalınlık olmalıdır. Yalınlığa inen düşünce kesinliğe ulaşır. Akıl bu yalında kalamayacağı için başlangıç akıl yürütmeyle tamamlanmalıdır yani sürdürülmelidir.

Descartes’ın akıl yürütmesi matematiksel etki ile damgalıdır. Matematikte belki en iyi yapılan şey gerçek nedenleri olası nedenlerden ayırmaktır. Olası nedenlerle dolu bir kümeye matematiksel işlem uygulandığında doğru olan sonuç hemen ortaya çıkar. Bu sağlam bir yargıya varmak için eşsiz bir yoldur. Benzer bir yöntemin felsefe için de kullanılabilir olduğu varsayıldığında çok karmaşık metafizik problemlerin kesin ve hızlı sonuçlara ulaştıracağını umabiliriz. Meditasyonlarda en önemli görülen metafiziksel sorulara yanıt aranır. Akıl yönetimi yani yöntemden bu noksanlık Descartes’ın metafizik akıl yürütmelerinin kendisini aklama yöntemi ve güdüleyicisidir. Bu felsefenin dizgesinde keyfi bir varsayım koyulamayacağını Kurallar’da açıkça görsek de henüz oraya varmadan “yöntemin yeni olmadığı” önermesi onun iç zorunluluğunu önümüze serer. Yöntem gerçekliğe tamamen dışsal kendi başına bir noktadan onu nesne olarak alıp kurulmaz. En azından meditasyonun metafizik doğası gereği gerçeklik kadar eski ve köklü olmayan her şey akıldan dışlandığı için geriye sadece saf gerçeklik kalır. Bu kalan gerçeklik tamamen akılsaldır. Bu durum yöntemin akılsallığını da aklar. Descartes ısrarla yöntemin zaten nesnel olarak var olduğunu ve kendisinin sadece onu tanıtlayıp göstermeyi üstlendiğini ifade eder. Felsefenin görevi artık en iyi akıl yürütmenin hangisi olduğunu göstermektir. Herkes için açık ve seçik olarak doğru olan zemini bu akıl yürütmeler kurar. “İnançsızlar ve mantıkçılar” da yöntemlerinde akılsal olmayı amaç olarak belirliyorlarsa bu tanıtlamaları bulmaya yetenekli hale gelebilirler (Descartes, 2006: 61).

Metafizik uslamlama içeriğinde Tanrı’yı aldığı düzeyde akla dayalı ve sağlam bir yöntem olarak biçimsel sağlamlıkta da geometrinin düzeyini aşabilir. Descartes yöntemini kabaca geometrik yönetime eşitlemek bu nedenle en azından metafizik düzeyinde tutarsız görünür. İyi bir felsefi akıl yürütme geometrik uslamlamadan daha sağlam olabilir (Frankfurt, 1977: 36). Zira geometri bildiği varsayımından davrananlar en fazla bir öncülün bir sonuca bağlandığından emin olabilirler. Burada bir geometriciye ait akıl yürütmenin tikel uygulaması ile karşılaşırız. Oysa metafizik Descartes’in ifadesiyle daha çok yetkinlik ister. Onda daha uzun bilgi zincirleri, daha çok sonucu doğuran uslamlamalar hatta doğanın kesin bilgisine giden yol kapsanır. Anımsanacağı gibi Aristoteles metafiziğe merakla başlangıç yapmıştı. Yine öyle merakla başlayan bir yol metafiziğe yöntem yordamında bağlanır. Bu nedenle Descartes felsefesinde akıl yürütmenin tipik ve ilk uygulama alanı metafiziktir. Metafizik alan, akıl yürütmelerin mantıksal yönden metafiziksel yöne geçişini ifade eder. Onun felsefesinde yöntem ve mantığın açığa çıkardığı gerçeklik metafizikselidir. Bu nedenle yöntemin sezgiyle ortaya koyduğu ve tümdengelimle çıkardığı üç kavram, felsefenin ya da bilginin ilkeleridir (Stout, 1929: 323). Descartes bunların metafiziğin ilkeleri olduğunu söyler.

Bu nedenle yöntem ve mantığın alanı metafiziktir. Mantığın yöntemi felsefenin yöntemidir. Bilimlerin ilişkisinden oluşan felsefe bu yöntemle baştan sona kurulur. Yöntemin başlangıç noktası ve tümdengelsel çıkarımları metafiziğin ilkeleridir.

Aynı zamanda bunlar bilginin ilkeleri olduğu için yöntem ve mantığın alanı bilgi metafizigidir. Bu söylenen bizi, Descartes'ın felsefesinde yöntemi sorun edinme nedenine tekrar götürür. Yöntem sorunu, bilgi metafiziğinin de sorunudur. Bilgi metafiziğinin ilk ilkesi olan özne, yöntemin başlangıç noktası olan düşünen varlıktır. Öznenin bu metafiziği bilmesinin yolu düşünmesinin sağlam başlangıç noktası olduğunu düşünmesidir. Ancak metafiziksel bilginin evrenselliğinin güvencesi de yöntemin ikinci ilkesidir. Yöntemin üçüncü ilkesi de düşünmenin yer kaplamadan ayrılığının bilinmesini sağlar. Sonuç olarak Descartes felsefesinde yöntem sorunu felsefenin bilgelik ağacı olarak kapsadığı bilimlerin elde edilme sorunudur (Ariew, 1997: 107). Yöntemin öğeleri olan şüphe ve tümdengelim bu felsefenin yapıma ve bilinme araçlarıdır. Ama aynı zamanda da bilimsel olmasının araçlarıdır. Descartes felsefesinin yolu yöntemin yoludur. Bu nedenle felsefe, şüphe yönteminden başlayan bilimsel bir ilerlemedir. Buna koşul olarak da insan zihninin düşünmesi bilimsel yönde iler. Yöntem ve mantık zihin ve felsefenin ilerleme yönünün aracıdır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Descartes felsefe yapma amacının kesin, sağlam, güvenilir ve genel-geçer bilgiyi aramak olduğunu söyler. Felsefeyi bu nedenle bilimlerin birlikte çalıştığı bir alan olarak kabul eder. Böyle bir felsefenin sorunu da doğal olarak yöntemdir. Yöntem sorunu felsefe yapma amacı için gereken hareket noktası ve bunun üzerine kurulacak düşünmenin nasıl olacağını araştırılmasıdır. Bunun sonucu olarak da yöntem sorunu felsefenin başlangıç ve düşünmeyi ilerleterek sürdürme sorunudur. İnsan zihninin felsefe yaparken hangi düşünme yöntemlerini kullanması gerektiğinin araştırılmasıdır. Descartes felsefesinde bu nedenle yöntem sorununun en önemli sonucu (bu sorunun) hem başlangıç hem de mantığın yöntem sorunu olmasıdır. Descartes felsefesinde iç içe geçen yöntem sorunuyla karşı karşıya kalırız. İç içe geçme felsefenin sorununun temelde insanın aklını nasıl yöneteceği sorunu olduğunu gösterir. İnsanın aklını yönetmesi aklını nasıl kullanması gerektiğini bilmesidir. Aklın hangi kural, ilke ve yöntemlerle düşünceği ve bileceğinin saptamasıdır. Başlangıç sorunu olarak yöntem mantığın zemindir. Dolayısıyla Descartes'ın yöntem sorunun neden olduğu bu sonuç mantığın yönteminin başlayacağı hareket noktasının önemini ortaya çıkarır. Mantıksal düşünmenin sağlamlığı ve ortaya koyduğu bilginin değeri başlangıç yöntemine bağlıdır. Mantık sağlam ve güvenilir zeminden başladığında ortaya koyduğu bilgi de kesin ve genel-geçer olur (Descartes, 2008).

Descartes felsefesinde iç içe geçen yöntem sorunu, felsefede yöntem değişikliğinin gerekliliğinin görülmesidir. Descartes yeni yöntem arayışında kendinden önceki felsefeyi eleştirir. Yöntem eleştirisi aynı zamanda mantık eleştirisidir. Bu nedenle yöntem sorunu beraberinde mantığın yönteminin değişme gerekliliğini de ortaya çıkarır. Değişmesi gereken sadece felsefenin yöntemi değil aynı zamanda mantığıdır. Ona göre felsefede işlevini kaybeden sadece yöntem değil mantıktır.

Eski mantık sağlam ve güvenilir bir zeminden başlamaz. Bu nedenle akıl yürütmeleri katı, sınırlı ve bilgiyi genişletmekten uzaktır. Descartes özellikle bu söylediğiyle mantığın alanının felsefe olduğunu gösterir. Mantığın işlevi felsefi düşünmenin ilerlemesini sağlamaktır. Mantık bu sayede salt biçim olmaktan çıkar. Descartes bu nedenle eski mantığı yeni yöntemle ele alacağı bir çerçeve oluşturur. Bu çerçeve, felsefi düşünmeye, sağlamlık ve güvenilirliği verecek olan başlangıç noktasından ilerlemesini sağlayan mantıksal yöntemin ortaya koyulmasıdır. Burada mantığın eski yöntemi olan tümdengelim yeni bir çerçeveye ele alınması söz konusudur. Descartes öngördüğü mantıkta düşünmenin nerden başlayıp nasıl ilerleyeceği konusunu matematik düşünme örneğinde bulduğunu söyler. Tıpkı matematikte olduğu gibi mantıkta da düşünme basitten karmaşığa doğru ilerlemelidir. Ancak Descartes mantıksal düşünmenin ilerlemesinin güvenilir örneğini matematikte bulurken başlangıcını da felsefede bulur. Zihin düşünmeye başlayacağı sağlam zemini meditatif düşünmeyle elde eder.

Descartes'a göre mantık, eski mantıktan iki noktada uzaklaşmalıdır. Birincisi mantıksal düşünmenin başlayacağı sağlam ve güvenilir bir zemine sahip olmalıdır. İkincisi de tümdengelimsel düşünme karmaşıktan basite değil basitten karmaşık olana ilerlemelidir. Bu nedenle onun felsefesinde tümdengelimsel düşünme karmaşık değil basit olan tek kavramdan hareket eder. Hareket noktası bu nedenle de önemlidir. Tek düşünen varlık kendi düşünmesinden başlayacağı için hareket noktası bütün şüpheleri ortadan kaldıran güvenilirlikte olmalıdır. Güvenilirliğin tek yolu da şüpheyle düşünmeye başlayan yeni bir yöntemdir. Descartes'a göre yeni yöntemin göstergesi şüpheyi araç olarak kullanmasıdır. Şüphe insana felsefe yapmaya başlayacağı hareket noktasının en güvenli yolunun kendi düşünmesi olduğunu gösterir. Bu nokta insanın düşünen varlık olduğunu bilmesidir. Descartes bu noktada şüpheyle başlayan düşünmenin güvenilir ve sağlam nokta olan sezgiyi ortaya koyduğunu söyler. Sezgi insanın doğrudan ve aracısız düşünme ve bilmesi olduğu için en güvenilir olandır. Şüphenin ortaya koyduğu sezgisel düşünme yeni yöntemin başladığı yer ve ilk adımıdır (Harries, 1973: 34). İnsanın düşünmesini çıkarımla ilerleterek bilgisini genişleteceği yerdir. Mantığın tümdengelim yöntemi bu gelişmeyi tek varlığın düşünmesiyle kavramdan kavrama sırayla ilerlemesidir. Düşünme kavramdan kavrama ilerlemesi çıkarımdır. Zihin, çıkarımla kavramların dışına çıkmadan kavramdan kavrama geçer. Bilgi bu çıkarımsal düşünmenin aşamalarında ilerleyerek artar. Dolayısıyla insan zihni bu aşamalarla kendi varlığının bilgisinden amaçladığı tam bilgiye ulaşır.

KAYNAKÇA

- Ariew, R. (1992). Descartes and the Tree of Knowledge. *Synthese*, 92(1), 101-116.
- Ariew, R. (2020). Descartes and Logic: Perfecting the Ingenium. In *Descartes and the Ingenium* (pp. 31-46). Brill.
- Aristoteles. (2022). *Metafizik*, "İlk Felsefe" (çev. Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Cevizci, A. (2010). *Bilgi Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Clarke, D. M. (2013). Descartes' Use of "Demonstration" and "Deduction". In *Rene Descartes* (pp. 105-117). Routledge.
- Cottingham, J. (1978). Descartes on 'thought'. *The Philosophical Quarterly* (1950-), 28(112), 208-214.

- Descartes, R. (2006). *A Discourse on the Method*, (çev. Ian Maclean). Oxford: Oxford University Press, 29, 50.
- Descartes, R. (2008). *Meditations on First Philosophy: With Selections from the Objections and Replies* (çev. Moriarty, M.). Birleşik Krallık: Oxford University Press.
- Frankfurt, H. (1977). Descartes on the Creation of the Eternal Truths. *The philosophical review*, 86(1), 36-57.
- Harries, K. (1973). Descartes, perspective, and the angelic eye. *Yale French Studies*, (49), 28-42.
- Joachim, H. H. (1959). Descartes's Rules for the Direction of the Mind. *British Journal for the Philosophy of Science*, 9(36).
- Loewer, B. (1981). Descartes' skeptical and antiskeptical arguments. *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 39(2), 163-182.
- Mancosu, P. (2007). Descartes and Mathematics. *A Companion to Descartes*, 103-123.
- Newman, Lex, 2006. "Descartes' Rationalist Epistemology," in *A Companion to Rationalism*, ed. Alan Nelson, Oxford: Blackwell.
- Peperzak, A. (1995). Life, science, and wisdom according to descartes. *History of Philosophy Quarterly*, 12(2), 133-153.
- Smith, N. D. (2010). The origins of Descartes' concept of mind in the "Regulae ad directionem ingenii" (Doctoral dissertation, Boston College).
- Stout, A. K. (1929). The basis of knowledge in Descartes. *Mind*, 38(151), 330-342.